

Szét és össze

L. J.: A ruha és a cipő vadonatúj rajtam, ezen a felemás estén az újnál is újabb. Aztán annyi alvadt forma, állott íz. Udvariasak és illedelmesek vagyunk; a bólogatások és az itatós közt préselt mosolyok szépen kitöltik a keretet, lomhán elterpeszkednek, mintha sehol sem nyomna. Ó, hogy már tizenhárom éve! Eljöttünk és szétküldtük meghívóinkat, felkészültünk s egymás kezét fogva baktatunk, ahogy akkor is kellett volna — így hát mi magunk teremtjük meg a méltatlan összehasonlítási helyzetet, a merengés és sértettség csapdáit. Itt vagyunk és kielégületlenül oda nézünk, vissza, s bár a pótolhatóság ábrándképe nem is kísért, mint gyerekoromban oly sokszor, előbb-utóbb múlt és jelen friss gubancába szorul a nyakunk.

H. B.: És én mégis csak vigyorgok csöndesen, meg ámulok és pózolólok, szinte boldogságfélélet érzek, még most is kurjongatok tőle — hogy miért? Megpróbálok tárgyilagosan közelíteni. Tizenhárom évvel ezelőtt, 1969 őszén lett volna a Fészekben annak az új, akkor már nyomdában lévő, „időszakos irodalmi kiadványnak” az avatóestje, melynek *Eszmélet* volt (van) a címe s L. J. meg én hoztuk össze — nem egyedül persze, de akkori társaink, a választott társak közül ma senki sincs jelen ezen a szervezett esten (legfeljebb N. P. jelenik majd meg, de ő is csak a műsorban elhangzó versem hőseként). Azt a tizenhárom évvel ezelőtti estet nem tarthattuk meg, az ajtóra jelentőségteljes tábla került, hogy az előadás „technikai okokból” elmarad, s aztán a kiadvány is elmaradt, de sok minden elmaradt; akkoriban egy Trakl-sorral jeleztem az *Eszmélet* sorsát: „Ezüstlón hullt le a megnemszületett feje.” — bizony, olyan romantikusan komor voltam, hogy a verssorba egy alkatomra szabott szerep (hivatás) feje hullását is beleértettem — most meg vigyorgok, de nem az elmaradások emlékéen persze, mert idióta azért nem vagyok. Másféle akkor vilan a *mostba* mulatságosan, még távolabbi, csaknem húszéves; két regényes évtized torpan össze grimaszolva. Barátságosan, kissé félszegen somolygó fiatalember áll előttem, Sugár Miklós a neve, ifjú zeneszerző, ezen a mai Fészek-esten együtt szerepelünk vele s amikor bemutatkozunk egymásnak — most! —, azt mondja, hogy találkoztunk már — akkor! — két évtizede a Lórántffy Zsuzsanna zeneiskolában, ő éppen a hetedik osztályba járt, én pedig irodalmat tanítottam; nemrégiben tisztáztuk éppen, egy osztálytalálkozáson, meséli Sugár Miklós, és arcvonásaiból, alakjából lassan bontakozni kezd előttem egy hetedik osztályos kiskamasz kedvesen köpcös figurája; mi akkor nem a nevéen szólítottuk Önt, mondja akkori tanítványom, most szereplőtársam enyhe zavarral, és az önözés sutaságával ugyan, de kielégíti fölgyuladó kíváncsiságomat: diákos kajánsággal közli velem, hogy Ecetnek hívtak maguk között, mert mindig komoly voltam, sőt komor, a viláért el nem mosolyodtam volna, pedig *A helység kalapácsát* tanítottam. Térdcsapdosó nevetés, vidám összetegeződés következik erre; a tizenhárom éves trakli fejezés emlékéet Ecet tanár úr komorsága teszi elviselhetővé, mert dokumentálja, hogy — lám — komolyan vettem a dolgokat akkoriban, még Fejenagy komikus történetét is ecetpofával tanítottam, összeráncolt homlokkal, görcsösen, nehéz akarással — és az *Eszméletet* is így csináltuk, bizony, Sugár Miklós, de ezt már csak magamban teszem hozzá és el is bizonytalanodom hirtelen, mert azért ez mégsem pontos, Ecet tanár úr oldódóban volt akkor, kinyílóban, kifelé fordulóban; latolgattuk a hatvanas évek közepén, hogy be kellene lépni a pártba, emberarcot képzeltünk a politikának, mozgásban voltunk — változtunk, s hogy most újra itt vagyunk a Fészekben, maga a változás lesz tapintható, elegáns kedvességünk felszíne alatt az idő lüktet: egyetlen rebbenés. Miért ne

éreznek boldogságféléit a rápillantástól, miért ne csodálkoznék, riadtan is persze, hiszen a nyakamról van szó.

És kérdeznem kell, hogy mi is ez a változás, kivé lett Ecet tanár úr 69-re, 82-re, komorsága miféle cinkos vigyorba alvadt, miféle derűbe oldódott a hatvanas és hetvenes évek kanyargó ösvényeit járva, hogyan áll össze, mivé kristályosodik ki ez az egész?

Válaszféléit keresgélve messzebbre kell visszamennem történetemben, első két évtizedem homályos odújába, amikor annyira másként éltem és néztem a világot: az irodalom előtti, L. J. előtti időbe. S kapaszkodónak Bessenyei Györgyöt idézem: „Ki hinné emberkorának eseteit, ha életének gyermekifjúságában jövendőlnék meg néki?... Az idő húzza magára eseteinket és nem mi az időt eseteinkre.” Szép, igazán szép, és bele is kapaszkodhatom, ha akkori öntudatlanságomat akarom megerősíteni és az idő hatalmát fölmutatni a személy felett, sodródásomat láttatni csupán, melynek első két évtizedében csakugyan nem hittem volna, ha valaki megjövendőli „emberkorom” eseteit. Szép ez a kapaszkodó, de csak a bihari éjszakába húzódott remete költői-filozófiai magamentéseként szép igazán, nekem legfeljebb elindulni segíthet. Soha sem voltam passzívan sodródó figura csupán — első két évtizedemben sem. A körülmények hatalmának, az idő erejének szorításában ott működött egyéni aktivitásom, heves feltörekvési vágyam, amely életem második két évtizedében sem hagyott el, csak megváltozott, más értelmet, tárgyat talált. Az első húsz évben minden akarásom ösztönös volt, minden áron föl akartam jutni, föl, gyerekkorból a felnőtt korba, faluból a városba, szegénységből a gazdagságba. Azonos voltam magammal, csak belülről láttam magamat, kívülről sohá. Az új korszak, a második húsz év meghatározó folyamata ennek az alacsonyabb szintű identitásnak a fokozatos elvesztése volt, és egy másiknak a keresése, sejtése, teremtése. Belépésem az irodalomba egybeesett a kilépéssel önmagam kizárólagosan belső szemléléséből — ezért is éreztem, hogy előbb a múltat kell tisztáznom, szemügyre vennem újra mindazt, amit addig csak belülről láttam; írásaimban ezért fordultam állandóan visszafelé, szinte törlesztemem kellett, és sietnem persze, behozni a lemaradást, hogy megérkezzek végre a jelenbe. Milyen szerencsés összejátszása a dolgoknak, hogy az egyéni megérkezés a hatvanas évek végére esett, éppen hatvannyolc tavaszára, és az Eszmélet szerkesztése lett betetőző, befejező mozzanata. Ekkor írtam *Létra* című hosszú versemet, amelynek esztétikai színvonalát ma egyenetlennek tartom, de végül is talán húszéves íróskodásom egyik legfontosabb motívuma: életérzésem és világszemléletem megfogalmazásához (és kialakításához) segítő létra, mely a jelenből a legtávolabbi múltba nyúlik vissza, bármikor elindulhatok rajta, le-föl szánkázhatok, bepillanthatok ide és oda, itt vagyok és ott vagyok, hol felnőttem, hol gyerek, s mindezt azért, hogy a kapcsolat, a szerkezet előtűnjön — erről szól az 1980-ban, négyéves késéssel megjelent *Mammutfogak*, de jószerével már az 1976-os *Cimkeragasztás* is. Az egyvidejűség élménye hozta tehát az *Eszméletet*; milyen szerencsétlen összejátszása a dolgoknak, hogy „technikai okok” miatt gyorsan és fájdalmasan visszajára fordult, hogy — Bessenyeivel szólva — az idő húzta magára esetünket.

Ott ül tehát az egykori Ecet tanár úr a megvalósult Fészek-esten s míg Fodor András hivatalos-családias megnyitóját hallgatja, változásainak történetén, a két évtized grafikonján mereng és tudja jól, hogy ez nem az, de azt is tudja és érzi, hogy ha már nem is idézheti '76-os verséből időszerű érvényességként, hogy „talán még nincs elveszve semmi sem”, vagy még régebbről: „Talán még semmit nem rontottam el” — azért nyugodtan hallgathatja rontások és veszteségek nyomában kapott szövegeit. A nyugalom persze viszonylagos és rövid, és elégedettséget semmiképpen sem jelent, de amikor eltűnik, egy ötlet tör a helyébe, valami érzésfészes, hogy méltó válasz erre a helyzetre, erre a hely által gerjesztett *idősűrűsödésre* csakis egy „megírás” lehet, létraértelmező nyomozás, technikai és lelki okok négykezes rendezése.

L. J.: Tényszerűen, nosztalgikus és hetvenkedő pózok nélkül annyit csakugyan megállapíthatunk, hogy ez nem az. S ezt a „felismerést” még csalódás sem követ-heti, hiszen nem várhattuk, hogy bármiben is hasonló legyen ez az est ahhoz a meg nem tartott esthez. A portáspult és a színpadot jelző dobogó, a lift és az üve-ges lengőajtó ugyanaz — a hely elemei; legjobb volna legyinteni hát és öntudato-san haladni tovább, el az ügyefogyott kihívás mellett, de zavar, hogy ezen az esten mintha nem lennék egészen jelen (nocsak! nemhogy az egykori társak, én magam se!?) — beszéllek, hallgatom a szövegeinket, a bakiknál fájdalmasan-hiún fel is szisszennék, s mégis, bosszúsan újra és újra észreveszem, mennyire esetleges, hogy ebben a műbőr huzatú, forgó fotelben ülök, erős lámpafényben, mikrofon előtt. Minek? miért? — noha semmiféle kérdés nem nyugtalanít; semmi más nem nyug-talanít, csak a saját elkalandozó figyelmem, a ritka, alig ismert állapot: mintha nem lennék egészen azonos önmagammal. A jelen folyamatosan úszik bennem, alaktalanul, múlt és jövő darabjai nem támasztják, nem tartják, a pillanatok szét-eseitlen — de miért nem fogom össze? hol van most híres akaratom, eróm? Évek-kel ezelőtt, egy vasárnap felébredtem kora reggel, a lakásban még mindenki aludt, s a csecsemősen feltartott, arc mellé húzott kezek, a takaró alól kilógó lábak, szét-dobált ruháink, vagy mit tudom én, milyen részletek — bizonyára nem ezek, de akkor mik és miért éppen aznap? — hirtelen egy régi-régi, sokat dédelgetett áb-rándkép megjelenésének tűntek. A húsz-huszonöt éve képzelt jelenet ott volt előt-tem valóságosan, és nem „nagyjából ugyanaz” volt, nem „hasonló”, a jelen nem csupán jólesően emlékeztetett a kamaszmúlt, a gyermekmúlt színezőjétekaira. Ez pontosan ugyanaz volt. És nemcsak láttam — tapintottam, szagoltam, ízleltem, hogy az apróságokban, egy takaróránokban, egy pillarezdülésben vagy meztelen talpam alatt a meleg szőnyeg érintésében is ott a léhaságot nem ismerő, a bizonytalansá-gokat elutasító gondosság. Hálátlanul, alázat nélkül a saját akaratomnak tulajdoní-tottam ezt a megvalósulást, és szorongva bár, de annak hiszem még ma is.

Vajon a meg nem született, a félrecsúszott, az elszalasztott dolgokat nem akar-tam? Allj! a számvetés még nem helyenvaló. Egyelőre valami megbillenhetett, gör-csös magabizásom rendszerében valami rés támadt: az idő szétszakadozik és ma-gára húz ezen az estén. Eltűrom, tétován hagyom, aztán az álom kiszolgáltatottsá-gához hasonló bávasággal észlelem, hogy már vége is, lepergett, megvolt, az illanó jelen gomolygó múlttá lett. Értelmezhető. Megírható talán. Utólag — de én nem szeretem az utólag élhető.

A Háború és béke harmadik könyvében, a borogyinói csatát végigbotorkáló Pierre Bezuhov nem kap helyet este a fogadóban, s a „tisza csillagos ég” alatt, a saját kocsijában fekszik le. Álmában, félálmban hangot hall, világosan és egysze-rűen fogalmazott szavakat, gondolatokat, „amelyeket valaki kimondott, vagy maga Pierre gondolt sorra”. Életről és halálról, háborúról és a törvények megtartásáról szólnak a szavak, s Pierre legfontosabb felismerése, hogy ezeket a gondolatokat nem egyesíteni kell az embernek, hanem összefogni; igen, igen, ismételteti magában Bezuhov, és a rádöbbenés ujjongóvá teszi: „összefogni, összefogni!”. Gyönyörűség-gel képzelem el Pierre álomban kisimult vonásait, s hogy álmát és ébrenlétét egy-formán préselik a kínzó kérdések, melyekre persze nem eléggé fogható, bizonyára nem praktikus az „összefogással” válaszolni. Áll (vagy fekszik) az ember, ez a fel-világosodás eszméin nevelkedett, porból és lélekből összetákolt, állati és isteni in-dividuum, racionális és irracionális kalandok hőse, és a kérdések ostromában mit is tehetne egyebet: megpróbál „összefogni”; irányítja sorsát, kiszabja a maga méltó helyét, sóvárogja feladatát, mindenségének középpontja lesz, csak azért is. „Igen, össze kell fogni, ideje összefogni” — mondja magának negyedszer is Tolsztoj esz-mélkedő, eszmék felé forduló szereplője, miközben a lovász költögeti: „Be kell fog-ni, ideje befogni, kegyelmes uram!” A két „feladat”, a gondolatok, törvények ösz-szefogása és a lovak befogása összeér, a félálomidőben fedi egymást, a kettő együtt teljességgé épül, de ha tetszik, fintorogni is lehet eszme és gyakorlat, metafizika és

istállóügy ilyen összevillantásán. Az eszmény számomra mindenestre ez marad, és a legjobb pillanataimban egyszerre vagyok Pierre és a lovász: tartom a belső gyöplöket, múlt és jövő szárait, de a nyeret, kantárt is én tisztogatom, lólabát csutakolok és megsimogatom a száraz sörényt.

H. B.: Az idő szétszakadozása és összesűrűsödése, a szét és az össze élménye és elmélete tehát a tárgyunk, megvan, ez igazán vonzó, mulatságosan és szorongatóan növeszthető minden irányban, élet és irodalom egymásba játszó, egymásból élő rétegeiben. Mindezek persze kongó általánosságok lennének csupán s meg sem említeném testetlen örvénylésüket, ha ott a Fészekben, azon az estén nem érzékeltém volna olyan kísértetiesen és derűsen, hogy most, éppen most, ebben a pillanatban összefutnak a különböző időfolyosók és a különböző minőségű történések, hogy most, éppen most az elvont általánosságok konkrét megvalósulását élem. Nem is az összefüggés, hanem az összejátszás élménye ragadott el, tehetetlenségem és hatalmam egyidejű fölismerése, hogy én vagyok a mozgató és a mozgatott, amelyet harmadikként látok és megfogalmazok.

A különböző jellegű élettények összejátszását már korábban is megfigyeltem, magánjelleg és közérdekűség (érvényűség) összeolvadását gyakran tapasztaltam, ami persze természetes velejárója másnál is az írásszakma művelésének: az ember saját történéseit (fájdalmát és örömét) jellegzetesnek tudja, fogalmazza. Nálunk azonban mindez talán fokozottabban érvényes, életvitelünk olyan sokrétű, hogy a dialektika a létezés metafizikai síkja és istállószférája között mindig több póluspárra szakadva működik, sokféle végletet zsúfol össze. A „teljesség komplex egysége” sok-sok színből-ízből-rétegből gömbölyödik egyetlen hagymává, melyet szétfejtteni, egy nap huszonnégy órájának leírásában (regényében) megközelíteni régi vágyam — alighanem megvalósulatlan ábrándom marad. Ha most mégis megpróbálok — vázlatosan legalább — jelezni ennek a hagymaságnak a természetét, szerkezetét és légkörét, hogy a szét többnyire destruktív indulatával és irányával szemben az össze szinte mindig progresszív eszméjének megtestesülését dokumentáljam, egy 1980-as pillanathoz (naphoz? mozzanathoz?) fordulok.

Mesefigurák, kisiparosok, színészek, hivatalnokok nyüzsögnek belső színpadomon, képzelt és köznapián valóságos alakok adják egymásnak a kilincset és a telefonkagylót, közöttük bolyongok, ide-oda csapódom gondolatban — és testi valóm-ban is. A televízió stúdiójának vezénylőtermében ülök előbb, mesejátékom felvételén, a bal felső képernyőt tarka tollözön borítja homályba, a Táncosnő pávafarkának közeli képe, és az operatőr azt mondja, lóbáld meg a farkadat, Dorottyá, a felvételvezető pedig ordít, hogy felvétel, csendet kérek a stúdióban, és csend lesz, a felvétel elindul, a sárga-kék arcú Bohóc és a pávafarkú Táncosnő Mozart-zenére lopakodnak a pókháló trónon gubbasztó Királyhoz, és tenyerükből tölcserű formálva kiáltják, kérdezik, hogy hó, hahó, van itt valaki, valaki, valaki... A képbe aztán belóg egy mikrofon, sok a füst vagy kevés a füst, a fény, a hang, a szöveg, a mozgás — vissza, újra, lóbáld meg, Dorottyá, csend legyen, indulj, állj, vissza, füstöt, még egy pöfföt, hangyányit még, vissza, újra: megy minden a maga megszokott, hisztérikus rendjében, folyik a *Maskarák* felvétele, aztán szünet, a színészekkel beszélgetek a büfében, lelkesen próbálom magyarázni, hogy milyen különös, ahogy életre kelnek a képzelt alakok, igen? mondja Udvaros Dorottyá udvarias kedvességgel inkább, mint kíváncsian, Máté Gábor bohócarcát a Magyar Nemzetbe temeti, versemet olvassa éppen, ez jólesik, bár véletlenszerű, Székelyi Jóska pedig a kislányomról kérdez, vagyis a színészek a maskaramaszkokból kiszólva civilként fordulnak hozzám s én szinte káprázom a kettőzéstől: mikor elköszönök tőlük és indulok napi teendőim intézésére, mintha folytatódna a mesejáték, amelybe hamarosan belép fekete, sáros gumicsizmájában Mikes Kelemen, no nem a képzelt néni-jének leveleket író, XVIII. századi bujdosó, hanem a XX. századi ifjú burkoló, akit meg kell keresnem a Városmajor utcai építkezésen, hogy megnyerjem fürdőszobánk rendbehozatalára. Kocsival megyek, sietek, az építkezés kapujában barátságosan

biccentek egy portásfélének, fölhasadt meszes zsákok fehér tócsáin ugrom át, homok és téglarakások, gerendák között sétalovaglásban haladok, magam is mesehősként forgatom a fejemet, kit keres? dörren rám egy pufajkás ember, Mikes urat, mondom megszeppenve, azért! int a zord ór, szólni kell! igen, hajtok fejet engedelmesen, de már harsog is a hol vagy Mikes Kelemen? bocsánat, érintem meg a pufajkás karját, én Mikes László burkolót keresem, ugyan! legyint rám bosszúsán az ór, Kelemen az! és rámutat egy közeledő alakra, tessék! a büfében a Bohóc szövegét dobolta egy szakállas fiú: „csőr a csipkét, kő a pitykét”, vigyázat, most nem ott vagyok, itt vagyok, előttem áll Mikes úr, kis bajusz, rövid haj, méteres vállak, fekete gumicsizma, ez nem burkoló, hanem birkózó, szorongva nyújtok kezét, de Mikes úr óriásmarka lanyha, elnéz a fülem mellett a semmibe és motyog, dől belőle a sörszag, gyorsan rábólint mindenre, igen, mehetünk, betántorul a kis kocsi ülésére, ölében nagy sárga táská, lábán nagy fekete gumicsizma, ül, hallgat, nem beszél, szuszog, arra sem válaszol, hogy befedezi-e ma a munkát, hiszen csak pár darab csempé az egész, a vízvezetékyszerelő azt mondta, hogy két óra alatt meg lehet enni az egészséget, így mondom, ilyen jópofán, és nevetgélek, hogy lássa ez a Mikes úr; közben óvatosan lehúzom pár centit az ablakot, mert Mikes úrból felhőként gomolyog elő a rum és a sör szaga, a dohány és az izzadtság bűze, füstöljetek még, ordított a rendező, a folyosóra nyomjatek egy pöfföt, még egy hangyányit. Mikes úr a lépcsőházban megtántorul, a fürdőszobában bólogatva ül a kád peremén és azt kérdezi, hogy hol van a klozet, visszajössz? kérdezte a Király, persze, intettem neki, csak csőrepedés volt otthon és vizsem a burkolót, a Bohóc hahotázott, „csak csőrepedés volt otthon, csak csőr és csőr és semmi más”, ököllel ütöm a „klozetajtót”, Mikes úr, halló, Mikes úr! Halló, mondja L. J. a szobában a telefonkagylóba és ezzel kibomlik hagymánk új rétege, a pávafarkú Táncošnő és Mikes Kelemen közé furakodik a Hivatal funkcionáriusa és közli velünk, hogy három kérése van a negyedikes középiskolások számára készített Irodalomkönyvünk kéziratával kapcsolatban, egy: ne írjuk azt József Attila Ódájáról szólva, hogy „szeretkezés”, hanem „ölelkezés”, kettő: a Csingiz Ajtmatovról szóló rész — mivel itt a szovjet irodalomról van szó — legyen külön fejezet, és három: arról a két közéleti költőnkől pedig — értjük meg! — feltétlenül írjunk valamit, mindegy, hogy miről és mindegy, hogy mit, de ők ketten szerepeljenek a tankönyvben. Még jó, hogy csak a fürdőszobát engedtem szétverni, még jó, biztatom magam, még jó, hogy nem engedtem Tóth úrnak, aki az egész vezetékét kicserélte volna, nézze meg, mondta Tóth úr, nem tudom elválni, szétmegy a fogóm alatt, mikor épült ez a ház? Öt éve. Ez ötéves cső magának? Harmincöt! Ötvenöt! Csupa trutymó! Mit akar ezzel? Én semmit, Tóth úr, védekeztem, én nem tehetek róla, kontárok! dühöngött Tóth úr, kontárok! visszhangzik L. J. tiltakozása a másik szobában, csalók! dugta orrom alá a letépett csődarabot Tóth úr és szinte könyörögve tette hozzá: legalább ezt dobjuk le itt, a kádtól a mosdóig! Írjátok be, fogta szinte könyörgőre a tankönyv szerkesztője, nem, mondtuk, igen, mondtuk, és Tóth úr ledobta, Mikes úr majd fölrakja, két óra alatt megeszi az egészséget. Kitántorog majd a vécéről, megissza a kávéját s mire nekem vissza kell mennem a Maskarák közé, fölrakja szépen a csempét és ez is benne lesz a pávafarkú Táncošnő, a Bohóc, a Király és Csingiz Ajtmatov esetében, a nagy hagymamesében, és a telefon is benne lesz, ami most újra megszólal, szinte refrénszerűen, Szabolcs megyéből kéri egy könyvtáros, hogy menjünk a Tisza-parti olvasótáborba előadást tartani, megyünk, igen, reméljük, hogyne, köszönjük — Mikes úr kitántorog a vécéből és munkához lát, de ez a munkálkodás másféle ám, mint Tóth úré volt pár napja, aki érzelmes daltörmelékek és jóízű kis káromkodások önénebe merülve dolgozott a fürdőszobában, nem, Mikes úr kalapácsot ragad, hogy a törött csempéket leverje, ugyanis kezdeni és végezni kell valahol, mondja, s ez bizony lefegyverző bölcsesség, szinte jelképekké terebélyesedő mondás, ám a csempék tovább és tovább törnek, egyiknek a sarka, másiknak a széle pattan le, a harmadik megreped Mikes részeg ütései alatt, durr-durr és csitt-csatt, omlik a csempé, állj, ragadom meg a karját, de Mikes úr elrántja magát, a keze a sok mellécsúszott

ütéstől csupa vér, „le kell verni!” ordítja, mintha azt mondaná: „ki kell húzni!”, és a szemében sárga szikrák ugrálnak, a hangja rekedt, halántéka nedves az izzadságtól, kezében remeg a kalapács, gyűlöli a csempét, a csapatot, a fürdőkádat és legjobban engem, a fejemem torné szét a csempéket, de fáradt már, liheg, jó lesz így, Mikes úr, csitítom egy ijedt gyógypedagógus hangján, csak itt, csak ezt, majd én, engedje nekem, Mikes úr, igya meg a kávéját, szívjon el egy cigarettát, úgy, és küvesszem Mikes úr kezéből a kalapácsot és lekocogtatom óvatosan a törött csempéket, aztán Mikes úr felrakja, magához tér, megered a nyelve, rakja a csempéket és mondja az életét, rakja a csempéket és hullanak a könnyei, elhagyta őt a páva-farkú Táncosnő, megcsalta bizony, és ő csak rakja, telerakja a sorokat, annyira tele, hogy Tóth úr másnap a sapkáját csapdossa majd a földhöz és a jóízű kis káromkodásokat lenyelve, porcelánkéék szemét kimeresztve tátog a faira, mert Mikes úr lecsempézte a csövégződéseket, nincs hová bekötni a mosdót, le kell verni újra, mintha a televízióban lennénk, ahol kevés a füst vagy sok a füst, és a telefon újra csörög és L. J. Csehov-könyvének szerkesztője kérdezi, hogy mit keres a kéziratban Tolsztoj, hogy hagyja ki Tolsztojt, húzza ki, verje le, és telefonál telefonikrünk, hogy már számtalanszor figyelmeztetett bennünket, hogy ne telefonáljunk annyit, és telefonál a Költő, hogy megkapta és elolvasta a Mammutfogakat, új könyvemet — új? rikoltom, négy éve adtam le a kiadóba! mindegy! mondja a Költő, de fogadjak el tőle egy jó tanácsot: próbáljak előbb tisztába jönni anyagommal, mielőtt írni kezdenék, és ne gondoljam, hogy lehet bujkálni egy könyvben versből prózába és vissza, nem gondolom, jegyzem meg ernyedten és csodálkozom, hogy egy országban élek, sőt egy szakmában dolgozom, szinte egy évjáratban trappolok vele, bár én egyáltalán nem trappolok, vagy ha igen, akkor ő nem, lám, ezek csak külsőségek és most összejátszva széttartanak, a belső tartalmakat is szétszaggatnák — a Szabadság téren, a tv-be menet egy fehér lovat látok legelni, mintha lázálmot látnék, Sándor Pál, a rendező bizonyára megőrült, gondolom, ha be akarja hozni Hófehérke mellé a fehér lovas királyfit is, rohanok a stúdióba, átbotorkálok a hét törpe között, a rendező leint, hogy nyugalom, tudja ő, hogy mit csinál, majd meglátom, milyen isteni lesz, a képernyőn éppen a pokoli képek futnak, Kern András Hétszűnyű Kapanyányimonyók maszkjában ágál a maskarák előtt, és sátni kacajt hallat, képzeld, mesélem este L. J.-nek, ott áll a királyfi fehér lovon, de csak díszletként persze, a törpékkel együtt, a naturális így lesz stilizált — elég. A hagymamesét ezzel lassan abba is hagyom, föladom, mert minél több konkrétumot sorolok, annál tapinthatóbb lesz számomra a reménytelenség: ez végigmondhatatlan! és kínosabb a vázlatosság érzése, hogy a fantázia felhőiben szárnyaló és a sárban taposó tények gazdag kavalkádjából milyen keveset fogok szavaimmel, most értem meg igazán Joyce Ulyssesét, negyvenoldalas zárómondatát, talán ilyesfélét kellett volna nekem is, de nem, nem, én csak a lüktetést szerettem volna érzékeltetni, az egymásba növevő rétegek távolságát, életünk zúrzavarát, amelyből mégis megformálódik, összeáll valahogy valamiféle rend, a leverések és fölrakások, a beírások és kihúzások, igenek és nemek hálózatában, a szüntelen kettőzések, vágyak és tények káprázatában, letotlyanások és nekilendülések eredőjeként létrejön valami, amiért érdemes, s lehet, hogy néha az ember mellényül és rosszul választ s lehet, hogy Mikes úr, a nagy-hírű burkolóművész maskarává lényegül, bizony bármilyen pokoli dolog megtörténhet térben és időben, csak az nem történhet meg, hogy ebbe az egészbe úgy belevakuljon az ember, mintha nem lenne öntudata, hogy megfélekedezzen arról: az áthatásrendszerben neki is része van.

L. J.: Nemhogy részünk van — mi magunk csináljuk. Nem a különféle csőrepedéseket persze, hanem egész zsúfolt, sokféle szintéren bonyolódó életünket. Ezek a napok pedig, amelyekre az események nem tudnak szép, sima rendbe felfűződni, mert összekeveredve, egymásra préselődve otromba csomót formáznak, bizony nem ritkák, nem véletlenszerűek. Inkább túlságosan ismerősek, szaporán ismétlődnek. De aki nem iparkodik kikerülni a színtereket, ahol a Történelem nyargal, ágaskodva

vicsorog és néha úgy tesz, mintha kecsesen-szelíden ügetne csak, aki ezeken a porondokon sátrat ver, tűzhelyet épít és papást-mamást játszik, ne lepődjék meg, ha krumpliorr és bő gatyá nélkül is bohócnak látja a közönség. Nem, meglepődésről itt szó sem lehet!

1956 novemberének első hetében kétszemélyessé nyitható heverőnkön egy megyei párttitkár aludt, aki családját különböző rokonoknál elrejtette, majd az éj leple alatt elmenekült székhelyéről, mert hallotta, hogy a felbőszült tömeg több helyütt felkoncolta a párt és a belügyi szervek funkcionáriusait. Mellette egy másik városból menekült forradalmi bizottsági elnök aludt, főiskolai tanár, aki november 4-e után joggal tartott attól, hogy szervező, agitáló tevékenységét megtorolják. Két nagy testű, magas férfi, közel egykorúak és a közös bujkálás, az üldözöttszerep, jól láthatóan, csak növelte egymás iránti rokonszenvéket. Töretlen kommunistának vallották magukat és mindketten aggodó férjek, több gyerekes családapák voltak. A párttitkár már néhány napja vendégünk, otthonosabban mozgott a lakásban és ült a vacsorához, a heverőnkre is meghittebben feküdt, s ha félelme, nyugtalansága még nem is tűnt el, magabiztosabb és hangosabb lett, a fogadkozások pedig elmaradtak. Mert amikor október utolsó napjaiban betoppant, motyogva ismételte, napjában többször is, hogy ha túléli ezt a szörnyűséget, visszatér eredeti foglalkozásához. Kéretlenül bizonygatta, még nekünk, gyerekeknek is, hogy tetőfedőként is lehet szolgálni a pártot, a kommunizmus ügyét. Lehet, hagyta rá mindenki, ő meg mondta tovább, erősítgette, hogy a harcot — az ő harcát — fel nem adja soha, hogy ha tetőfedőként dolgozik majd, ő akkor is ugyanaz az ember marad. Fel nem adni, fel nem adni, ez a legfontosabb. A forradalmi bizottsági elnök estefelé állított be, szabadkozott és befejezetlen mondatokban próbált valamit magyarázni, a szeszélyesen összeverődött emberekkel kezét rázott (akkoriban mindig sokan voltunk: ezért és azért menekülők, aztán olyanok, akiknek rommá lötték a lakását, meg akinek disszidált a felesége, a híreket hozók és a hírekre szomjasak, összetörtek és elszántak), de érezhető volt, hogy meg sem kísérli felfogni: ki miért lakik nálunk. És nem a bölcs belátás, a világnagy fintorok ismerete tartotta vissza a rendteremtéstől — abban a kivételes időszűrűsödésben bizonyára úgy gondolta (ha ez gondolatnak nevezhető), hogy vannak, akik nem lakhatnak otthonukban, és vannak, akik nem hagyják, hogy egyesek az otthonukban lakjanak. Ez így egyszerűbb, átláthatóbb volt, és 1956. november 4-én vagy 5-én igazán nem igényelhetette senki a csűrés-csavarást. Csak hónapokkal később, mikor az internálótáborban megverték fogolytársai mint kommunistát, talán csak akkor láthatta örült komédiának az életét, de akkor a volt párttitkár már újból párttitkár volt, és mit tesz isten! ugyanabban a városban, ahol az egykori forradalmi bizottsági elnököt letartóztatták. Mert letartóztatták és internálták 1957 tavaszán, de hogy néhány hónapra ítélték „csak”, abban a párttitkár segítő-jóindulatú közreműködésének is szerepe volt. Szóval szerencse, hogy a mi heverőnkön együtt aludtak. Micsoda szerencse! Még nekem is, aki tizenkét évesen megfigyelhettem találkozásukat. Állok ott az ajtóban, kezemben talán az ágyhuzat vagy egy pokróc, ők meg — hisz csaknem éjjél van már — együtt nyitják ki a nap-pal kanapévá átalakítható dupla heverőt. A menekült forradalmi bizottsági elnöknek kapkodva ide-oda jár a keze, többet mozog a kelleténél, de sehogyan sem boldogul, ráncigálja a görgőn futó ágyfiókot, a menekült párttitkár felemeli a mutatóujját: „várj”, és otthonos biztonsággal vezényli, mit kell előbb kihúzni, hátrahajtani, bekapcsolni; a kicsit megemelt fejrészt együtt, egyszerre engedik le, jobbról, balról felteszik a láb alá való párnákat, és kész, jöhet a két lepedő, takaró — nekem semmi dolgom, állok csak az ajtóban, figyelem őket. Fő foglalkozásom azokban a napokban, azokban az években a megfigyelés, és elmondhatom, hogy gondosan, pontosan végzem a feladatomat. Talán én sem értem még, amit látok, de az elraktározott képek épségben megmaradnak bennem. A párttitkár előrehajló felsőtete, kezébe temetett arca s a motyogása, hogy tetőfedőként is lehet, igenis lehet, ugye lehet; feje búbja már erősen kopaszodik, vastag nyaka vörös, felemeli tenyeréből az arcát, elismétli az érveit, erős keze, húsos ujjai a levegőt csépelik (mozgó, nagy ke-

zéhez akaratlanul is társítom a felesége később látott sebes, mozdulatlanul-mereven tartott kezét: az asszony valami új kenőccsel próbálta gyógyítani allergiás bőrbetegségét, ujjait szétfeszítve tartotta és nézte a piros, hólyagos foltokat, a tekintetében undor, szégyen és fájdalom); látom és megőrzöm a forradalmi bizottsági elnök riadt és mégis közönyös pillantását, mikor érkezése után kezét fog mindenkivel, érthetetlenül újra és újra elmormogja a nevét, aztán mintha örökös készenlétben lenne a támadásra, ahogy leül, mert látszik: bármikor fölpattanhat, ahogy kétkedve fogja a villát, kést, ahogy vastag szája sértődési lehetőséget várva le-lebiggyed, és a többiek történetére leplezetlenül nem figyel. Látom a mozdulataikat, hangyamód dugdosom a szavaiukat — ők tétován talán inkább felejteneének, a történelem durva nyihogása és megvadult vágója a fejük fölött, bár az eltiprásokat csak később, sokkal később kötöm az ágyazási jelenethez. Akkor állok csak és nézem őket, már majdnem felkészültem arra, hogy ne csupán tanú legyek, ne megfigyelő, mások akarsáit és vergődéseit, kicsinyes bukásait magában rögzítő-megítélő kívülálló.

1982. április 17-én délután ülök a kaposvári színház *Marat-Sade* előadásán — néző vagyok, pillanatnyi helyzetem újból a tanúé —, és egyszer csak magamat látom a Kikiáltó szerepében. Magamat? Máté Gábor, a *Maskarák* Bohóca itt a Kikiáltó, okosan, ironikusan ő kommentálja a színpadon megjelenő külső és belső történeteket, ő a megfigyelő, kedves és a közönséggel cinkos, de sohasem olcsón bizalmaskodó, ott van mindenütt, látja és érti az eseményeket, ő, igen, a főszereplőknél is jobban érti: ő összefogja a dolgokat, de a lezúduló, vödörből loccsanó víz nem éri, ő megítéli és megítélteti a többieket: a forradalmárt és az elmeegógyintézet lojális igazgatóját, nem egyformán persze, értékrendje rokonszenves, határozott — és eszesen mindenkítől elkülönültnek érezheti magát. Csak a végén, a pusztulás után zokog, mikor a színpadon elvágódva-elterülve mindenki halott immár — egyedül áll és zokog, a forradalmat, a többieket, önmagát, az elpusztított elevenséget, a lehetőségeket siratja, a mellbedőfő „úgysem” és „sohasem” testesül, Hamlet Horatiója zokog, én zokogok, vele zokogok — no igen.

H. B.: Ha negyvenéves elmúlt az ember, egy éjjel fölébred és sokáig nem tud elaludni, nézi a szobáját és eltűnődik ezen-azon — mondja Kosztolányi, s hogy ez az a forduló, amikor az életünk új útra tér. A meghatottan józan vers figyelmes igazságát nem nehéz megerősítenem és tovább színeznem, ha ebben a *szét* és *össze* rétegeit tapogató írásban most visszatérek a Fészek-est fotelejeihez mondjuk, amelyek szintén forognak, és kagylójjukkal készségesen ölelnek-zsongítanak. Ha negyvenéves elmúlt az ember, az idő szétszakadozására és összefűrésődésére egyaránt érzékenyebb lesz, és belső képei között visszatérő jelenésként üdvözli a lángoló hajjal sétálgató évtizedeket, amelyek (akik) némelykor zsiráfként tűnnek át a színen, de oly hirtelen ám, hogy mire szólnál, nézd! már késő, már átfutottak. Ez a rebbenékenység, ez a zsiráfáttűnés tudatosult ott a Fészekben, nem először, de ilyen szelíden és bávatagon talán még soha: udvarias mosolyok és szeretetteljes pillantások kereszttüzeiben, a családtagok és a szinte hozzájuk-velük tartó néhány barát jelenlététől, no meg a társak hiányától megtámogatva-támadva. Régi és új szövegeink hangzottak el a Fészekben, régi írókat, művészeket idéző soraink például, L. J. Tolsztojt szolgáltató regényrészlete és az én angyalos verseim, a Delacroix szabadságangyalához ömlő magánbeszéd, amely évtizedeimet veszi sorra a nevezetes dátumokkal (45, 56, 68), és a lanton cicorázó Csokonaira hivatkozó, keserűen gúnyos idill — és voltaképpen ez a pillanat se volt másféle, mint az 1980 nyarából választott hagymamese kisiparosokkal és hivatalnokokkal, mert szellemi bonyodalma, irodalmi lombozata a kelet-közép-európai történelem eseményeihez kötött, életünk minden napjaiból táplálkozik, mert a legsubjektívebb elvontságok is a vasok objektivitás metaforáiként léteztek. Kivételes mozzanat volt tehát, de talán fölösleges is ezt bizonygatnom, hiszen azért bíbelődöm annyit vele s próbálom földéríteni összetevőit, odaterelni köréje távolabbi vonzatait is — utólag, persze hogy utólag. S ha ebben van is valami kedvetlenülítő, mássá semmiképpen sem tehető, megírni csak a múltat

lehet, de dokumentációja — összefogása — a jelen része és a jövő alapja. Nem recept, de irány. Tréning az elviseléshez és a szembeforduláshoz, önmagunk szüntelen faggatásához: mit rontottam el, miben voltam részes és vétkes, elzárkózásom (távol-ságtartásom!) tragikomikus kisszerűsége hogyan lehetett volna nagyszerűbb, és így tovább.

A részvétel. Mikor lehullt ezüstlón a meg nem született *Eszmélet* feje, még közeli barátaink is ránkolvasták dühös nyíltsággal, hogy mi voltunk a halál okozói, mert nem politizáltunk elég ügyesen. Egyszer a Városmajorban sétálgatva elmondta nekem a jóakarató, hozzánk mindig barátian közeledő, de közelre soha sem érkező, egy évtizeddel előttünk járó szociológus, aki a társadalomirányításnak nemcsak az elméletéről, de a gyakorlatáról is sokat tud, hogy az értelmiséginek a szög szerepét kell játszania és újra meg újra felajánlkozni a hatalom kalapácsának. Nos, én ezt a szögszerepet magamtól olyan nagyon soha sem kívántam, de bizonyára alkalmas lettem volna rá, s ha nem is ajánlkoztam sűrűn és feltűnően, de kezdeményező voltam a magam módján, képességeim és nézeteim (érzékeim) szerint. Nemigen tapasztaltam, hogy örültek volna nekem, lám, egy szög, gerendába, falba verhető — inkább földbe, bár egészen azért nem, s ez a kalapács természetének, no meg az én fűrgeségemnek egyaránt köszönhető. De itt akár áttérhetek a többes számra is, és akkor idézhetem azt a szociológus tanácsadómnál is nagyobb hatókörű politikust (éppen az *Eszmélet* révén kerülünk vele kapcsolatba), aki azt írta L. J.-nek 1969 szilveszterén, hogy nem elég a tehetség, állóképességre is szükség van — akkoriban nem gondoltuk, hogy ez mennyire megszívlelendő és autentikus megjegyzés. Néha elővesszük a levelét és bólogatunk: csakugyan. Ezt mondtuk egyébként azoknak is, akik az *Eszmélet* földbe veréséért (szög!) bennünket hibáztattak: csakugyan, mi is részesei vagyunk meghalasztásának, mert mi szültük, továbbá az áldozat is részese az akasztásnak és aztán — lemondva a nyeglének tűnhető párhuzamokról —: valóban nem voltunk elég ügyes politikusok, de a dolog talán meg is fordítható: nem politizáltak elég ügyesen velünk. Sajnos, még ma is azt tapasztaljuk (például a tankönyvügyben, mely 1980 maskarás nyarán kezdett elbonyolódni s két év alatt jutott el — úgy tűnik — az *Eszmélet* sorsára), hogy gyakran nem is ügyetlenségről van szó, hanem olyan gyanakvársról és szemléletről, amely a bezárkózásból fakad és a közjó helyett az egyéni érdekek és rögeszmék ketreceit engedi működni.

Az állóképesség egyébként valamiképpen azonos az össze eszméjével, de hogy sikerült megőriznünk (s vele magunkat), annak jórészt találékonyságunk az alapja. A szükség és a kíváncsiság vezetett bennünket s mindig megpróbáltuk az adott lehetőségeket konstruktívan továbbformálni, a magunk képeire gyúrni. Mintha követnénk a klasszikus bohóctréfa hősét! Bő köpenyben jelenik meg és muzsikálni kezd, mondjuk hegedülni, de a hangszert agresszív társa néhány taktus után kitépi kezéből és a porond mögé szállítja. A mi bohócunk erre nyel egyet és azt mondja: Van másik! — aztán előhúzza egy trombitát és azon játszik, majd amikor ezt is elvesz tőle, akkor egy kisebb trombitát, egy klarinétot, egy szájharmonikát, egy másik hegedűt, sípot, dudát, dobót: szinte kifogyhatatlanul és mindig önfeledt vigorral, gyönyörködésre és gyönyörködtetésre képes hevülettel, és olyan hetyke vidámsággal, hogy természetes örömmel kukorékolhassa: Van másik!

Embléma? Bohóctréfa? Az önmagát saját hajánál fogva fölemelő ember győztes attitűdje? — De lehet-e egyformán jól játszani minden hangszeren? S nem fárad-e bele az ember a produkcióba, amelyben a fölösleges és értelmetlen hadakozások miatt már nem bohócnak, inkább baleknek érzi magát s dühödten vagdalkozik: szét persze, szét?

L. J.: Aztán újból a boldogsághullámok, a jó sorolása, kuporgatása, s hogy az ember megméri: mennyi súlyos darab. Csak ámulatában is terelné össze, bár tudja, eszével érzi, hogy minden, ez is milyen illanó. Bolond módra nevet és sír, váltakozva, egyszerre, forog önmaga körül, kisvilágában mekkora teljhatalommal, mintha nem is nekifutásait élné, mintha nem sejténé: végtére ez is próba.